

Voldemort era feixista? L'ensenyament i aprenentatge de conceptes polítics a partir de la literatura vernacle adolescent

Mariona Massip i Sabater
Universitat Autònoma de Barcelona

Introducció

En situacions socials i polítiques complexes i convulses és freqüent l'ús inadequat i l'abús d'algunes paraules, que es van buidant de sentit. En els últims dos anys, algunes paraules fonamentals per a la comprensió de problemes i realitats socials s'han utilitzat de manera indiscriminada i poc responsable, omplint discursos mediàtics i molt sovint populistes. Ens referim a paraules com democràcia, feixisme, violència, cop d'estat, dictadura o convivència (Imatge 1)

El socioconstructivisme opta per un aprenentatge que parteixi de les experiències i les representacions socials de l'alumnat. En alguns àmbits, com en l'aprenentatge i la comprensió de conceptes polítics actuals, aquesta tasca esdevé complicada. Per una banda, perquè les experiències de les persones joves estan força allunyades de molts d'aquests conceptes. Per altra, perquè les representacions socials que poden tenir a partir de l'ús actual d'aquestes paraules poden resultar confoses. L'exposició a aquestes paraules i conceptes pot venir per diferents canals: a través de les xarxes socials i dels mitjans de comunicació, però també a través de converses o de l'espai públic.

Imatge 1. Missatges d'important càrrega política visibles a l'espai públic

Context social i polític

En el nostre context, i de manera recent, n'hem viscut alguns exemples. A grans trets, identifiquem tres tendències: per una banda, la d'usar paraules antagòniques i contràries per a la identificació d'una mateixa realitat, fet que permet identificar la potència de les ideologies que interpreten aquesta realitat. Ho exemplifiquem amb la recol·lecció de les portades de premsa de diferents diaris del dia 21 de desembre de 2018; totes elles refereixen a una reunió i queden polaritzades entre aquelles que la interpreten des del “diàleg” i aquelles que la identifiquen amb la “rendició” (Imatge 2).

Imatge 2. Portades de diferents diaris del dia 21 de desembre de 2018 amb connotacions lingüístiques diferenciades: rendició i diàleg

Per altra banda, ens trobem la situació contraposada: la d'usar un mateix terme o paraula per designar realitats contràries. El dia 29 de setembre de 2018 a Barcelona hi havia dues manifestacions enfrontades: en una es llegia algun cartell contra el “fascismo supremacista” i l'altra l'havien convocat col·lectius antifeixistes i es mostraven símbols contraris al feixisme. Gairebé un any abans, l'1 d'octubre de 2017, milions de persones van anar a votar en un referèndum en nom de la democràcia, mentre s'intentava impedir aquesta votació en nom de la democràcia.

Finalment, referim a l'ús d'eufemismes i blanqueig de certs termes de gran càrrega semàntica. Ens referim, sobretot, a l'ús del concepte “feixisme”. Els termes “feminazi” o “lazi” s'utilitzen de manera freqüent en certes bombolles socials i paraules com “nazi” o “fatxa” es fan servir sovint com a insults de manera que queden banalitatzats. Tot i així, en un context social i polític mundial d'augment dels missatges populistes (Ranieri, 2016) i de contingut feixista (Albright, 2018), es detecta una tendència a blanquejar el feixisme (Imatge 3) El dia 17 d'octubre de 2019, per exemple, diversos mitjans de comunicació referien a concentracions on s'exhibien banderes franquistes i simbologia nazi com a “constitucionalistes” (Imatge 4). És per denunciar aquest blanqueig i la necessitat d'usar sense embuts la paraula “feixisme” quan hi sigui escaient,

que Hill (2019) escriu aquests versos: “If it looks like a fascist / it sounds like a fascist / if it acts like a fascist / if it smells like a fascist / then it is a fascist / even if the label on the box / says democratic / and it dresses in a pin-striped suit”

Imatge 3. Diari *La Razón*, 10/12/2018

Imatge 4. Twitt d'@eljueves en relació als mecanismes mediàtics de blanqueig del feixisme

En aquesta tasca de “dotar els nois i les noies de les eines i els coneixements per interpretar el present, enfrontar-se als problemes socials del nostre món i poder participar en la construcció del seu futur personal i social” (Pagès i Santisteban, 2011, 7) és important que acompanyem l’alumnat en la comprensió i la diferenciació d’aquests conceptes per tal que puguin llegir el món que els envolta i qüestionar els relats que els puguin arribar a través de diferents persones i mitjans. Però, com fer-ho des de la distància? Com fer-ho en circumstàncies de buidatge de paraules? Presentem una petita proposta per a l’aprenentatge d’alguns conceptes polítics a partir d’elements propers als adolescents: la literatura juvenil.

Algunes de les sagues literàries amb més èxit entre adolescents estan basades en situacions sociopolítiques complexes, des dels gèneres fantàstic i distòpic (Massip, 2019). Si sabem com aprofitar aquestes situacions i les experiències dels seus protagonistes, vivenciades per les persones lectores, podem conceptualitzar-les i vincular-les a realitats del present i el passat i a imaginaris més conscients de futur. En aquest cas desenvolupem una proposta concreta per treballar els feixismes i totalitarismes a partir de la saga de *Harry Potter*. Per portar-los, en paraules de Benejam, “del saber dels alumnes al saber savi” (1997, 57).

La literatura juvenil

Hem pres el terme “vernacle” d’autors com Camitta (1993) o Barton i Hamilton (1998). Tot i que fa referència a les pràctiques lletrades, a la producció literària, en aquest cas l’utilitzem per referir a la literatura que es llegeix per voluntat pròpia, en tant que allò vernacle és “voluntario y autogestionado, no viene impuesto por ningún agente externo” (Cassany, Sala i Hernández, 2008, 7). Segons l’informe de l’Observatorio de la Lectura y el libro presentats el gener del 2018 sobre els hàbits de lectura i la compra de llibres a Espanya, les i els adolescents i joves són el sector de població que més llibres llegeixen. També són els que més llegeixen durant el seu temps lliure (Conecta, 2018), tot i que a partir dels 15 anys es detecta una disminució de la proporció de lectures freqüents. Segons Colomer (2008, 26), del grup GRETEL de la Universitat Autònoma de Barcelona, “sembla que les obligacions escolars entorpeixen el temps dedicat a la lectura d’oci. En aquest sentit, s’aprecia que la lectura remunta una mica quan acaba l’escolaritat perquè es desplaça cap a la lectura de ficció escollida pel plaer de l’entreteniment”.

És precisament la ficció la que més èxit té entre els i les lectores adolescents, sobretot la de gènere fantàstic, realista i distòpic (Silva-Díaz, 2008). Petit (2003, 9) hi troba sentit, assenyalant que:

Les paraules de ficció serveixen d’interlocutor, aportant nous elements de diàleg en la confrontació de la identitat i, d’aquesta manera, la lectura

pot realitzar un paper en la construcció tant de la identitat singular com de l'obertura cap a altres grups de pertinença diferents als que queden definits pel parentiu, l'ètnia o el lloc de naixement.

En la construcció d'aquesta identitat col·lectiva trobem el que Colomer (2008) qualifica de “gratificació socialitzadora”, i que explica en gran part el sorgiment de modes i tendències generacionals en la lectura de certes obres de literatura juvenil: són llibres que permeten sentir-se part d'una col·lectivitat. Així, en aquestes modes generacionals, on fa 10 anys triomfava la fantasia (*Memorias de Idhún*, *Harry Potter*, *Crepuscle*), recentment han anat guanyant terreny la distopia (*Els jocs de la fam*, *Divergent*) i el gènere romàntic (*After*, *Blue Jeans*) (Rebull i Torrelladrone, a Folguera, 2015).

Més enllà de la temàtica o el gènere, què és el que fa tan atractius aquest tipus de llibre per al públic adolescent? Els diferents agents entrevistats per Folguera (2015) coincideixen amb algunes característiques: que els adolescents es puguin identificar d'alguna manera amb els personatges; que aquests siguin carismàtics i que evolucionin en funció del que succeeixi; i que “hi hagi VIDA, en majúscules” (Terzi, a Folguera, 2015).

A més, varis analistes troben una característica fonamental en la lectura adolescent: un fort vincle entre les obres literàries i les produccions audiovisuals del cinema, les sèries, els videojocs i les xarxes socials (Scolari, 2017; Folguera, 2015; Colomer, 2008). Com apunta l'informe *Los libros infantiles y juveniles en España* de l'Observatorio de la Literatura y el Libro (2017), “no debemos olvidar que una de las tendencias actuales de la Literatura Infantil y Juvenil es su creciente conexión con otros sectores de la industria cultural”. Segons el mateix (2017, 51):

El libro infantil y juvenil mantiene una estrecha vinculación con el cine, la televisión e incluso los videojuegos, siendo a menudo fuentes de inspiración mutuas y continuas (...). La lectura y el juego se “alían” porque la industria editorial mira hacia la industria del juego buscando opciones para expandirse y diversificar su oferta gracias a las posibilidades que ofrece el universo digital.

Per a Scolari (2017), d'això tracta la “narrativa transmedia”, que genera “translectors” i que permet que “una historia puede nacer en una película, se continúa en un cómic o en una serie de animación, para seguir desarrollándose en un videojuego (...)”. Colomer (2008) refereix que del cinema i la televisió en “deriven xarxes interconnectades” que suposen “elements molt forts que influeixen a l'hora d'escollir llibres per part del públic adolescent”. Segons Manresa (2013), aquells adolescents que combinen la literatura amb activitats d'oci i internet que hi estan relacionades tenen uns hàbits lectors més consolidats.

És també en aquests espais on és més fàcil que es consolidi el “fenomen fan (Busquet, 2017; Almario, 2016) a partir de la creació de comunitats “en la que los individuos pueden sentirse profundamente implicados a nivel personal y emocional” (Busquet, 2017, 26). Les plataformes digitals i les noves tecnologies, a més, han permès que la narrativa transmedia vagi més enllà de la recepció i es projecti cap a la creació i la comunicació. Per a Busquet (2017, 27), “estos seguidores entusiastas y apasionados configuran un sector del público muy dinámico (...). En algunos casos, se desdibuja la frontera que separa la creación de la recepción”.

La saga escollida per al desenvolupament d’aquesta proposta és un clar exemple de la retroalimentació i la projecció de l’univers cultural a partir de les comunitats de fans transmedia. J.K. Rowling ha venut més de 450 milions de còpies a tot el món dels llibres de *Harry Potter*, amb 7 volums i més de 3600 pàgines. Durant un temps va ser considerat un fenomen literari generacional, però els seus fans han seguit generant activitat, connectats a través de les xarxes. Això ha permès seguir produint productes oficials relacionats amb la saga i així enganxar noves generacions que, a la vegada, són creadores de nova activitat. Més de 20 anys després de la publicació del primer llibre de la saga i 10 de la publicació de l’últim, segueixen publicant-se llibres i estrenant pel·lícules que refereixen a personatges i cronologies anteriors i posteriors a la que presenta la saga principal; la comunitat *Pottermore* compta amb milions d’usuaris i més de 2’6 milions de seguidors a Instagram. Per fer-nos una idea de la producció comercial d’elements materials que hi estan relacionats, a la web d’Amazon apareixen més de 100.000 productes relacionats amb “Harry Potter”, i més de 10.000 relacionats amb “Hogwarts”.

Els llibres obren les portes a un món d’activitat, xarxes i productes. I les activitats, les xarxes i els productes obren les portes als llibres. Uns llibres que, més enllà de la fantasia i les històries adolescents, retraten un escenari social complex de conflicte i postconflicte, on els models polítics totalitaristes, les ideologies feixistes i la resposta social des de l’afiliació i des de la resistència hi són centrals. El vincle entre la ficció literària i les situacions sociohistòriques complexes, lluny de ser forçat, es fa evident per bona part dels lectors i difosa per xarxes (Imatge 5). Aprofitar la potència d’aquestes situacions i la vivència dels protagonistes en les mateixes ens pot servir per apropar l’alumnat a conceptes històrics, socials i polítics complexos, però també per apropar-nos nosaltres mateixes a les nostres alumnes i demostrar que allò que els interessa, que allò que els agrada, té valor també per nosaltres i té valor per entendre el món en què viuen i on volen ubicar-se.

TENDENCIAS

El discurso de Donald Trump y el de Lord Voldemort, más similar de lo que crees

Al mandatario estadounidense se le ha comparado en diversas ocasiones con el villano de la saga de Harry Potter.

julio 31, 2017 12:21 PM

Comparación: La autora de la saga, J.K. Rowling, ha declarado que Trump es peor que Voldemort. (fotos: Wikipedia)

Imatge 5. Recull de publicacions digitals que comparen continguts de Harry Potter amb el feixisme i la política actual

Proposta d'aula

Preguntar-nos si Hitler, Mussolini o Franco eren feixistes es pot respondre amb facilitat, fins i tot sense entendre què és el feixisme o conèixer les idees i accions d'aquestes persones. Respondre, en canvi: "Voldemort era feixista?" requereix d'una comprensió explícita de què vol dir ser feixista i analitzar les característiques del personatge per tal de determinar si encaixa o no amb les característiques d'un feixista. Requereix, per tant, també conèixer la saga i els seus protagonistes. Aquesta proposta, doncs, pren sentit i pot desenvolupar-se en funció de l'alumnat amb qui estem en contacte, en la mesura que coneguim o no coneguim aquesta ficció. El desenvolupament d'aquestes propostes es van realitzar en el marc d'un grup d'ESO en el que el 65% de l'alumnat havia llegit els llibres i el 100% havia vist les pel·lícules.

	Breu	Extensa
Títol	Voldemort era feixista?	
Duració	2h aprox.	7 h aprox.
Objectius	Reconèixer els aspectes bàsics de la ideologia feixista Analitzar críticament els discursos i les accions feixistes	Reconèixer els aspectes bàsics de la ideologia feixista Analitzar críticament els discursos i les accions feixistes Comparar sistemes totalitaris històrics Identificar exemples de totalitarismes i feixismes en l'actualitat Valorar i defensar la dignitat humana i els Drets Humans

Taula 1. Propostes didàctiquesProposta Breu:

Partim de la pregunta: “Voldemort era Feixista?”. Per grups, l'alumnat ha de fer una recerca per detectar quines són les característiques principals de les ideologies feixistes.

Podem optar per una recerca en obert, seleccionar-los fonts concretes, o presentar-los la guia d'alerta d'Umberto Eco (Imatge 6).

Un cop els grups tinguin clares quines són les característiques atribuïbles al feixisme, han de fer un retrat del personatge de Voldemort, apuntant-ne també les característiques.

Finalment, es planteja un debat 1-4. Reprenent la pregunta principal en forma d'enunciat, “Voldemort era feixista”, els alumnes s'han de posicionar de l'1 al 4 en funció del seu grau d'acord amb aquesta afirmació, i iniciar un debat per defensar la seva posició. Es pot acabar amb una reflexió general i l'establiment de paral·lelismes amb moviments, idees i polítiques de l'actualitat.

Imatge 6. Guia de senyals d’alerta de feixisme, segons Umberto Eco.

Proposta Extensa:

Un cop realitzats els diferents passos de la proposta breu, es planteja la necessitat d’historiar el conflicte que s’explica a la saga i es proposen diferents temàtiques a analitzar, relacionades amb els règims totalitaris i el desenvolupament dels conflictes i estructuració de resistències. Es pot optar per grup d’experts o per la metodologia que més s’avingui amb el funcionament del grup-classe. Sobre cada una de les temàtiques, el grup haurà d’explicar amb detall com es desenvolupa aquest a la ficció, i posteriorment buscar informació per establir comparacions amb els règims nazi i franquista.

Podem fer una taula comparativa com la següent:

Situació literària a Harry Potter	Situació compa- rada: Nazisme	Situació compa- rada: Franquisme	Situació compa- rada: actualitat
---	--	---	---

Taula 2. Eix horitzontal de la taula comparativa d’anàlisi

ESTRUCTURA DE PODER		IDEOLOGIA	RESISTÈNCIA	CONFLICTE I POST CONFLICTE
Líder	Violència i repressió com a exercici del poder	Simbologia i identitat	Clandestinitat	Convivència
Unió de Poders	Persecució de l'oposició	Identitat i Alteritat: Ells i nosaltres	Organització i comunicació	Bàndols i canvis de camisa
Control dels Mitjans de Comunicació	Genocidi	Supremacisme	Espais i xarxes	Polítiques de memòria històrica
Mitjans de Comunicació Personals	Aliances amb grups violents no governamentals	Justificació de la violència	Refugi i exili	
Intervenció Educativa		Mitificació del passat	Espionatge	
Fronteres i Vies de Comunicació				

Taula 3. Eix vertical de la taula comparativa d'anàlisi. Temes a treballar.

Conclusions

Utilitzar la literatura adolescent per a establir ponts amb la comprensió de conceptes i realitats polítiques complexes ens sembla interessant per 5 grans raons.

En primer lloc, perquè donem valor i ens apropem als interessos del nostre alumnat. En segon, perquè ens permet partir dels coneixements i representacions socials que ja tenen per tal de poder estructurar coneixement més complex. En tercer lloc, perquè ens permet humanitzar processos socials i polítics complexos a partir de l'empatia amb protagonistes que l'alumnat coneix amb profunditat i que els permeten entendre la complexitat de les vivències i les decisions que hi ha darrere de situacions històriques i socials complicades. Per altra banda, permet el qüestionament i la racionalització de conceptes socialment coneguts però conceptualment complexos.

Finalment –i de manera molt especial en el cas de l'ús de *Harry Potter*–, perquè permet reafirmar l'escola i l'educació en situacions de conflicte. Entendre per què en els règims totalitaris el control del sistema educatiu i la persecució de mestres són processos generalitzats ajuda a abstenir-se de l'experiència educativa pròpia i a projectar l'educació com a històricament i social significativa. I col·loca l'escola com a espai clau en el combat contra els feixismes.

Bibliografia

- ALBRIGHT, M. (2018). *Fascism. A warning*. New York: Harpens Collins Publishers
- ALMARIO, J.F. (2016) *Una mirada existencial a la adolescencia*. México: Editorial Manual Moderno.
- BARTON, D. I HAMILTON, M. (1998). *Local Literacies. Reading and Writing in One Community*. Londres: Routledge.
- BENEJAM, P. (1997). Las aportaciones de la teoría sociocultural y constructivista a la enseñanza de las Ciencias Sociales. A Benejam, P. i Pagès, J. (Coords.). *Enseñar y aprender ciencias sociales, geografía e historia en la Educación Secundaria*. Barcelona: Institut de Ciències de l'Educació de Barcelona i Editorial Horsori.
- BUSQUET, J. (2017). El fenómeno de los fans e ídolos mediáticos: evolución conceptual y génesis histórica. *Revista de Estudios de Juventud*, 96, 13-29.
- CARMITTA, M. (1993). Vernacular writing: varieties of literacy among Philadelphia High School Students. A Street, B. (Ed). *Cross-Cultural Approaches to Literacy*. Cambridge University Press
- CASSANY, D., SALA, J. HERNÁNDEZ, C. (2008). Escribir al margen de la ley: prácticas letradas vernáculas en adolescentes catalanes. *VII Congreso de Lingüística General*. UAM. Recuperat de <https://es.scribd.com/document/98055896/Escribir-Al-Margen-de-La-Ley-Practicas-Letradas-Vernaculas-de-Adolescentes-Catalanes#>
- COLOMER, T. (2008). Entre la normalitat i el desinterès. Els hàbits lectors dels adolescents. A Colomer, T. (coord). *Lectures Adolescents*. Barcelona: Graó. 19-57
- FOLGUERA, M. (2015). *Llums i ombres de la novel·la adolescent: anàlisi del panorama actual a través d'entrevistes a escriptors, editors, adolescents i institucions*. Treball de Final de Grau. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Recuperat de: <https://ddd.uab.cat/record/137982?ln=ca>

HILL, D. (2019). *Cultural Logic: Marxist Theory and Practice*

MANRESA, M. (2013). *L'univers lector adolescent. Dels hàbits de lectura a la intervenció educativa*. Barcelona: Associació de Mestres Rosa Sensat.

MASSIP, M. (2019). *Del cajón a la pizarra. Una propuesta para aprender los totalitarismos y los sistemas políticos en 4º curso de Educación Secundaria Obligatoria a partir de dos best sellers de la literatura juvenil*. Treball de Final de Màster. Universidad Internacional de la Rioja.

PAGÈS, J. i SANTISTEBAN, A. (2011). *Introducció a les VII Jornades*. A Pagès, J. i Santisteban, A. (Eds.). *Les qüestions socialment vives i l'ensenyament de les ciències socials*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona

RANIERI, M. (2016). *Populism, Media and Education. Challenging discrimination in contemporary digital societies*. Routledge Taylor & Francis Group

ROWLING, J.K. (1999-2007). *Harry Potter*. Barcelona: Empúries

SCOLARI, C.A. (2017). El translector. La lectura y narrativas transmedia en la nueva ecología de la comunicación en la lectura en España. A Millán, J.A. (Ed.) *La lectura en España. Informe 2017*. Madrid: Federación de Gremios de Editores de España. 175-186